

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет спеціальної освіти, психології і соціальної роботи
Кафедра логопедії і спеціальних методик

Кваліфікаційна робота

з теми:

“Особливості формування сукцесивних синтезів у дітей із загальним недорозвиненням мовлення ускладненим гіперактивністю та дефіцитом уваги”

Виконала здобувачка 2 курсу групи SoL1-M23

ОП Спеціальна освіта (Логопедія)

спеціальності 016 Спеціальна освіта

спеціалізації 016.01 Логопедія

Марія ШУРАН

Керівник:

Оксана ТКАЧ,

кандидат педагогічних наук, доцент,

старший викладач кафедри логопедії та

спеціальних методик

Рецензент:

Олена ВЕРЖИХОВСЬКА,

кандидат педагогічних наук, доцент

м. Кам'янець-Подільський – 2024

ВИКОРИСТАННІ У ТЕКСТІ СКОРОЧЕННЯ ТА АБРЕВІАТУРИ

ЗНМ	Загальне недорозвинення мовлення
ТПМ	Тяжкі порушення мовлення
СПМ	Системні порушення мовлення
КПР	Коморбідні порушення розвитку
ГРДУ	Гіперактивний розлад з дефіцитом уваги
ЦНС	Центральна нервова система
ІРЦ	Інклюзивно-ресурсний центр
ЗДО	Заклад дошкільної освіти
МКХ	Міжнародний класифікатор хвороб
DSM	Діагностико-статистичного посібника з психічних хвороб

ЗМІСТ

Вступ	4
РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ ПОРУШЕНЬ МОВЛЕННЯ У ДІТЕЙ З СИНДРОМОМ ГІПЕРАКТИВНОСТІ ТА ДЕФІЦИТОМ УВАГИ	9
1.1. Особливості впливу сукцесивних процесів на розвиток мовлення дітей з коморбідними порушеннями	9
1.2. Гіперактивність як предмет психолого-медико-педагогічного дослідження	15
1.3. Причини виникнення та механізм розвитку синдрому гіперактивності у дітей: первинні порушення та супутні розлади	21
РОЗДІЛ ІІ. МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ФОРМУВАННЯ СУКЦЕСИВНИХ СИНТЕЗІВ У ДІТЕЙ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ УСКЛАДНЕНИМ ГІПЕРАКТИВНІСТЮ ТА ДЕФІЦИТОМ УВАГИ	35
2.1. Вивчення та оцінювання особливостей розвитку дітей з загальним недорозвиненням мовлення обтяженим гіперактивним розладом та дефіцитом уваги.	35
2.2. Опис методики вивчення рівня сформованості сукцесивних синтезів у дітей дошкільного віку	40
2.3. Аналіз результатів констатувального експерименту	42
РОЗДІЛ ІІІ. МЕТОДИКА КОРЕКЦІЇ СУКЦЕСИВНИХ СИНТЕЗІВ У ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ, УСКЛАДНЕНИМ ГІПЕРАКТИВНИМ РОЗЛАДОМ ТА ДЕФІЦИТОМ УВАГИ	71
3.1. Комплексна методика корекції сукцесивних процесів у дітей із загальним недорозвиненням мовлення старшого дошкільного віку, що ускладнене гіперактивним розладом та дефіцитом уваги	45
3.2. Результати формувального експерименту	100
Висновки	104
Список використаних джерел	110
Додатки	117

Вступ

На протязі останнього століття активно науковцями і практиками вивчаються діти зі складними, коморбідними порушеннями. Статистичні данні ООН свідчать про хоч і сталі, але достатньо високі показники розповсюдженості як мовленнєвих порушень так і синдрому гіперактивного розладу та дефіциту уваги (ГРДУ). Недорозвиток серійної організації послідовності елементів діяльності є важливою проблемою, несформованість саме сукцесивних синтезів впливає на оволодіння дитиною наочно-образним та логічним мисленням, на розвиток пам'яті, уваги, загальної та дрібної моторики, формування оптико-просторових уявлень. Поєднання цієї проблеми з наявністю у дитини ознак ГРДУ ще більше ускладнює засвоєння нею нових знань та умінь, утруднює підготовку до школи.

Перших дітей, чия поведінка відрізнялася імпульсивністю та гіперактивністю, описав німецький психіатр Heinrich Hoffmann (1809–1894). Він назвав цю поведінкову проблему «імпульсивним божевіллям» або «дефектною стриманістю» (дефект придушення).

У 1902 р. у журналі *The Lancet* педіатр George Still опублікував статтю, у якій описав дітей із руховим занепокоєнням, проблемами з увагою, труднощами контролювання імпульсів та потребою у безпосередній педагогічній підтримці (підкріпленні) (Still, 1902; Figure D.1.1). У цій статті він пояснив описані ним поведінкові характеристики тим фактом, що такі діти не були уважними до оточуючих і назвав розлад «дефіцитом морального контролю». Ця історична помилка сприяла виникненню міфів, асоційованих з симптомами ГРДУ: дуже часто діти, що страждають цим розладом помилково сприймалися, як не здатні контролювати свою поведінку. У наступні десятиліття синдром асоціювався з ураженням головного мозку, і розлад отримав назву «мінімальне пошкодження мозку» (англ. *minimal brain damage*) (Hohman, 1922, Kahn & Cohen, 1934).

Завдяки цьому ярлику розлад набув швидше біологічного, а не морального статусу, але цей статус ґрунтувався на некоректному уявленні, що ГРДУ є результатом ушкодження мозку. Пізніше було встановлено, що не всі діти мають

явні патологічні фізичні зміни, і таким чином розлад отримав назву мінімальної дисфункції головного мозку (англ. Minimal brain dysfunction) (Clements & Peters, 1962).

Симптом гіперактивності був використаний у назві розлади, який вперше був включений Світовою організацією охорони здоров'я до Міжнародної класифікації хвороб 10-го перегляду (МКХ-10), як «гіперкінетичний синдром дитячого віку» (згодом у МКХ-11 перейменований на «гіперкінетичний розлад»), а також у друге видання Діагностичного та статистичного посібника з психічних хвороб Американської асоціації психіатрів (DSM-2) («гіперкінетична реакція дитячого віку»). І лише у 1980 р. акцент було зроблено також і на неувважності, і було розроблено нову концепція розладу, відповідно до якої він був визначений, як «синдром дефіциту уваги з і без гіперактивності» (DSM-III) а згодом, як «синдром гіперактивного розладу та дефіциту уваги».

Симптоматика даного порушення різноманітна. Такі дослідники як В.Кramer-Pollnow, А. Bradley та ін. відзначають наявність порушень контролю уваги, гальмування, стримування, контролю імпульсів, планування та організації діяльності робочої чи оперативної пам'яті, передбачення, прогнозування, вибору пріоритетів, відокремлення емоцій від реальних фактів. А особливо науковці наголошують на труднощах формування внутрішнього мовлення при зовнішній підвищеній балакучості. Український дослідник О.Ромнчук (2014) відзначає значне різноманіття порушень мовлення у дітей з ГРДУ та наголошує на його коморбідному характері.

Не зважаючи на те, що розроблені та використовувані в нашій країні клінічні протоколи дозволяють остаточно діагностувати гіперактивність лише в молодшому шкільному віці, весь досвід корекційних педагогів свідчить про те, що чим раніше буде виявлено це порушення, тим ефективнішим буде застосування методів корекційного впливу на дитину (І. Брязгунов, М. Заваденко, І. Марценковський, О. Романчук, А. Сиротюк, Є. Суковський).

Незважаючи на дослідження ГРДУ в галузі спеціальної психології, що представлені в роботах Д. Вольф, Є. Іванова, О. Плахотіної, Е. Меш, R. Goodman,

Є. Simonoff, J. Stevenson та враховуючи зарубіжні концепції, за якими імпульсивність, розлади уваги та самоконтролю впливають на розвиток мовлення (R. Barkley, M. Mariani, J. Crosbie, H. Demaree, T. Frazier, C. Hughes, A. Taylor), можна констатувати, що досліджень синдрому ГРДУ в дітей з тяжкими порушеннями мовлення (ТПМ) , а саме загальним недорозвиненням мовлення (ЗНМ) у спеціальній психології на сьогодні недостатньо.

Отже, визнання науковцями ГРДУ найбільш розповсюдженим психіатричним розладом дитячого віку (Звіт ООН про епідеміологію психіатричних порушень за 2019-2022рр.) та особливості формування у даної категорії дітей мовленнєвої функції зумовили вибір теми дослідження.

Мета дослідження – дослідити особливості формування суцесивних синтезів у дітей дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення, ускладненим гіперактивністю та дефіцитом уваги.

Відповідно до поставленої мети визначені такі **завдання**:

1. Здійснити теоретичний аналіз проблеми складних проявів недорозвитку суцесивних синтезів у дітей із загальним недорозвиненням мовлення і гіперактивністю з дефіцитом уваги.

2. Розкрити анатомо-фізіологічні, неврологічні, психологічні механізми розвитку суцесивних синтезів у дітей з порушеннями мовлення та ГРДУ.

3. Дослідити стан сформованості суцесивних синтезів у дітей з порушеннями мовлення та ГРДУ.

4. Обґрунтувати та випробувати комплексну програму формування суцесивних синтезів у вищезначеної категорії дітей.

Об'єкт дослідження – корекція суцесивних синтезів у дітей дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення.

Предмет дослідження – методичне забезпечення комплексного логопедичного впливу з формування суцесивних синтезів у дітей дошкільного віку синдрому гіперактивності та дефіциту уваги.

Теоретико-методологічну основу дослідження склали: концептуальні положення про загальні закономірності психічного розвитку дитини в онтогенезі

(Л. Виготський, О. Леонтьєв, Ж. Піаже) та в умовах психічного дизонтогенезу В. Бондар, Л. Виготський, О. Романенко, Т. Сак, В. Синьов, Є. Синьова, Є. Соботович, О. Хохліна, М. Шеремет, А. Шевцов, Д. Шульженко, М. Ярмаченко); вчення про зони актуального та найближчого розвитку, про єдність інтелектуальних та афективних сфер розвитку дитини, про провідну роль формування вищих психічних функцій у роботі з дітьми, які потребують корекції розвитку (Л. Виготський, Г. Дульнєв, С. Максименко, В. Синьов); теоретичні положення про вирішальну роль корекційного впливу на розвиток особистості дитини з психофізичними порушеннями (В. Бондар, Н.Гаврилова, С. Конопляста, В. Липа, І. Мартиненко, А. Обухівська, В. Синьов, Є. Синьова).

Для досягнення мети і розв'язання поставлених завдань використано такі **методи дослідження:**

- теоретичні: теоретико-методологічний аналіз і зіставлення інформації з загальної та спеціальної психолого-педагогічної та медичної наукової літератури, узагальнення та систематизація теоретичних даних – з метою визначення стану розробленості проблеми та перспективних напрямів її вирішення;

- емпіричні: спостереження, бесіда, анкетування, тестові методики, констатувальний і формувальний експерименти.;

- статистичні: середні показники, частотний та математичний аналіз.

Практичне значення полягає в розробці та адаптації комплексу діагностичних методик для виявлення порушень у розвитку мовлення у дітей дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення та ГРДУ. Отримані дані дозволяють конкретизувати способи психолого-педагогічного впливу на дітей дошкільного віку з особливостями формування суцесивних синтезів у процесі виховання, навчання та інтеграції їх у дитячий колектив. Розроблені методичні рекомендації щодо корекції проявів синдрому гіперактивності дітей старшого дошкільного віку засобами логопедичного впливу, арт-терапії та мнемотехнік.

Публікації. Результати дослідження опубліковані у науковій статті «Особливості впливу симультанно-сикцусивних процесів на розвиток мовлення дітей» (Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Корекційна педагогіка і психологія / за ред. Н.С. Гаврилової. Вип. 15. Кам'янець-Подільський. Видавець Ковальчук О.В., 2024. С. 566-573.)

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (132 найменування, з них 38 - іноземною мовою) та додатків. Робота містить 19 таблицю та 7 рисунків.

ВИСНОВКИ

Проведене теоретичне й експериментальне дослідження сукцесивних синтезів у дітей із ЗНМ, ускладненим синдромом гіперактивності та дефіциту уваги дозволяє зробити такі висновки:

1. Аналіз медико-психолого-педагогічної джерел засвідчив, що в науковій літературі досить докладно відображено проблему загального недорозвинення мовлення і синдрому гіперактивності у дітей, як ізольованого порушення. Проте, на сьогодні існують лише фрагментарні уявлення щодо діагностики та психокорекції синдрому гіперактивності та розладу уваги у дітей з коморбідними порушеннями, одним з проявів якого є порушення мовлення. Визначені причини виникнення синдрому гіперактивності з позицій нейромедіаторної, нейрофізіологічної, генетичної, медико-біологічної, нейропсихологічної, дизонтогенетичної, макро-соціального впливу, соціально-психологічної концепцій, які підкреслюють необхідність застосування комплексного підходу до діагностики та корекції мовленнєвих порушень, що ускладнюються ГРДУ. Здійснений аналіз дозволив виявити механізми оволодіння дітьми дошкільного віку сукцесивними процесами, що лежать в основі полісенсорної обробки інформації, визначення суттєвих та малосуттєвих ознак. Визначено важливість цих процесів у формуванні цілісної гармонійної особистості дитини.

2. З метою виявлення порушень сукцесивних операцій визначено рівні організації цих процесів (перцептивний, мнестичний та інтелектуальний) виявлені труднощі, що найчастіше зустрічаються у дітей дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення та найчастіше виявляються на рівні звуку, слова та речення. У дітей старшого дошкільного віку здебільшого найбільш виражені проблеми якраз стосуються як внутрішнього (розуміння почутого) та активного зв'язного мовлення.

З метою виявлення синдрому гіперактивності та дефіциту уваги у дітей дошкільного віку були виділені особливості прояву зазначеного синдрому, урахування яких дозволить стверджувати про його наявність. Спираючись на

критерії DSM-IV та МКХ-11, (*Діагностико-статистичний посібник з психічних хвороб американської асоціації психіатрів та міжнародного класифікатора хвороб*) було визначено критерії розладу. Було складено комплекс завдань та вправ для вивчення особливостей протікання суцесивних процесів на всіх рівнях їх функціонування та розроблено комплекс діагностичних процедур для виявлення синдрому гіперактивності та дефіциту уваги у дітей дошкільного віку, які включали застосування біографічного методу, спостереження, опитування батьків та вихователів, а також використані спеціальних адаптивні методики (Адос і піп). Оскільки дослідники визначають значну роль соціального фактора у виникненні та розгортанні симптомів як ЗНМ так і ГЗДУ соціальним факторам – також вивчалось ставлення батьків до проблем дітей та їх готовність до участі в корекційній роботі.

3. Виділено три рівні засвоєння дітьми із ЗНМ, ускладненим ГРДУ суцесивних синтезів - високий середній та низький. Основні труднощі стосувалися переключення з однієї серії складів на іншу, нестійкості та втрати контролю за мовленнєвим наміром та його реалізацією, сповільненою динамікою проведення мовленнєвих класифікацій та узагальнень, порушеннями стійкості схеми фрази, а особливо розгортання та доповнення розповіді. Від 15 до 20 % обстежених дітей мали низькі показники за цими параметрами. Ще 48-56% мали середній рівень оволодіння цими навичками. У дітей страждала зв'язність та логіка висловлювань, зустрічалися мовні персеверації, діти довго пригадували потрібне слово чи заміняли його схожим за смислом, але не точним. Швидко втрачали інтерес до слухання та переказування оповідань та казок, потребували значної мотивації при виконанні завдань з малюнковим та мовленнєвим матеріалом.

Серед обстежених нами 12 дітей дошкільного віку не всі діти мали клінічно (ЕЕГ) підтверджений діагноз ГРДУ (15%), інші мали психолого-педагогічні прояви ГРДУ, що мали схожі симптоми тяжкого порушення мовлення (порушення поведінки та уваги викликане низькою регулюючою функцією мовлення).

Серед причин виникнення ГРДУ також відмічався значний відсоток дітей, народжених від патології вагітності чи пологів (29%), патології періоду новонародженості (44%), наслідків тривалого та не завжди вдалого лікування наслідків перинатального ураження ЦНС (41%). Значно меншими були показники спадкової зумовленості (11%) та вплив соціальних факторів (20%). При цьому варто відмітити, що у 90% дітей діагностовано дві і більше причин. Усі перелічені фактори також є критичними стосовно можливості розвитку у дитини ЗНМ та недорозвитку сукцесивних процесів.

Також важливим чинником є досить високі показники неприйняття та відторгнення батьками дітей даної категорії, акцентування уваги на їх слабких сторонах, невір'я батьків у позитивний результат.

4. Визначений основний принцип пропонованої корекційної роботи: комплексний корекційний вплив. А саме, сімейна психотерапія, медикаментозна підтримка, психологічний супровід та психокорекція дитини, логопедична допомога.

Обґрунтовано та апробовано комплексну програму корекції, що містила систему психокорекційних вправ та ігор з використанням мнемотехніки, арт-терапевтичні завдання, релаксацію, дихальні вправи та техніки, окорухові вправи, вправи для розвитку дрібної моторики, функціональні вправи. Система роботи передбачала інформативну роботу з батьками дитини та вихователями дошкільних закладів, де перебувають діти. Безпосередня логопедична корекція стосувалася формуванню у дітей навичок просторового гнозису, слухомовленнєвої пам'яті, сприймання, розпізнавання та активного відтворення звуків, слів, висловів безпосередньо та через певний проміжок часу, робота з ізольованими, фоновими, предметними та сюжетними малюнками, формування простої та поширеної фрази на основі зорового, слухового та тактильного сприймання інформації. Найбільше програма зорієнтована на формування зв'язного мовлення, розвиток його лексико-граматичного оформлення, розвиток уваги до величини фрази, її структури, можливостей до її розширення чи скорочення, робота з деформованими реченнями та оповіданнями.

5. Доведено ефективність корекційної програми. Результати контрольного експерименту засвідчили зниження кількості дітей з низьким рівнем сформованості суцесивних синтезів (11% замість 20) та значне збільшення кількості дітей з показниками, що відповідають середньому рівню (59%). Покращилась загальна та дрібна моторика, діти засвоїли основні техніки релаксації, стали краще контролювати свої емоції, почали активно їх обговорювати.

Дослідження не вичерпує всіх аспектів означеної проблеми та буде продовжено.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аверін В. А. Психологія дітей і підлітків. Запоріжжя. Освіта. 2018. 192 с.
2. Акіменко О.О. Особливості роботи шкільного психолога з батьками. Шкільному психологу. Усе для роботи. 2011. №1. С. 29-31.
3. Алексеева І.В. Гіперактивні діти: корекція поведінки / І. Алексеева, М. Калшикова. Київ : Шкільний світ. 2011. 96 с.
4. Альтхерр П., Берг Л. Гіперактивні діти: корекція психомоторного розвитку. Київ. Наука. 2018. 160 с.
5. Андрейко Б.В. Психологічні особливості міжособистісного спілкування дітей дошкільного віку з гіперактивним розладом і дефіцитом уваги. Інновація педагогіка. 2020. Вип. 21. Т.2 С. 53-56.
6. Атаманчук Н.М. Арт-техніки у психокорекційній роботі з гіперактивними дітьми. Практична психологія в інклюзивному середовищі : матеріали І Всеукр. наук. Інтернет-конф. (м. Переяслав-Хмельницький, 21 лют. 2019 р.). Переяслав-Хмельницький : Вид. Я.М. Домбровська, 2019. С. 50-53.
7. Атаманчук Н. М. Психологічна готовність дітей з особливими потребами до школи в умовах інклюзивної освіти. Наука і освіта. Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського, 2014. № 6/СХХІІІ. С.11-16
8. Атаманчук Н.М. Психологічні особливості дітей молодшого шкільного віку із синдромом гіперактивності. Психологічний часопис: зб. наук. пр. / за ред. С.Д. Максименка. Київ: Інститут психології Г.С.Костюка Нац. академії педагогічних наук України, 2018. № 1(11). Вип. 11. С.9- 25.
9. Березка С. В. Особливості діагностики гіперактивної поведінки дітей з порушеннями інтелекту. Наука і освіта. 2018. №3. С. 62-67.
10. Беляєва О. Е., Кирилова О. О. Гіперактивна дитина у дитячому садку. Харків: Основа, 2018. 176 с.

11. Боряк Оксана, Одинченко Лариса. Молодші школярі з гіперактивним розладом із дефіцитом уваги в умовах сучасног інклюзивного простору. Педагогічні науки: історія, інноваційні технології. 2020. № 5. С. 12-22.
12. Брызгунов І. П. Непосидюча дитина, або Все про гіперактивних дітей. Київ. Психотерапія. 2018. 202 с.
13. Гелюх, О. Гіперактивні діти 5-10 років: корекційна програма / О.Гелюх, Н. Смілянська. Психолог (Шкільний світ). 2009. № 24. С. 16-28.
14. Годлевська Валентина. Синдром дефіциту уваги з гіперактивністю у дітей молодшого шкільного віку: сутність, діагностика, корекція. Вісник Львівського університету. Серія психологічні науки. 2021. Вип.9.С. 73-78.
15. Голуб О.В. Педагогічні умови виховання гіперактивних дітей у початковій школі/ О.В.Голуб, А.С. Лесик, Н.М.Щербакова. Психолого- педагогічні науки. 2022. № 1. С.46-53.
16. Горбунова, Вікторія. Виховання без нервування : як упоратися з упертюхами, ледарями, плаксіями, розбишаками, крикунами та хитрунами: майстер-клас для мам і тат. Харків : «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014.399 с.
17. Грибанов А. В. Синдром дефіциту уваги з гіперактивністю у дітей. К. Акад. проект. 2018. 243 с.
18. Гребенюк, О. Підвищення компетентності вчителя в роботі з гіперактивними дітьми: заняття з учителями молодших класів. Соціальний педагог. 2010. № 8, серпень. С. 58-60.
19. Гуріна О.В. Взаємодія психолога і вчителя з метою корекції гіперактивності учнів молодших класів. Вісник Харківського ун-ту. Серія: Психологія. Харків, 2005. Вип. 34. 702. С.47-50.
20. Гуріна О.М. Робота з гіперактивними дітьми: психологічна компетентність учителя. Психолог. 2006. № 221. С. 20 – 36.
21. Гурчак, В. Психокорекційна робота. Директор школи (Шкільний світ). 2008. № 47. С. 26-32.
22. Гуцало Е.У. Психологічна допомога гіперактивним дітям. Актуальні проблеми практичної психології. Херсон, 2006. С. 77–80.

23. Державний стандарт початкової освіти, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 87 [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text>
24. Дмитрієва О.А. Гіперактивність й агресивність як форми девіантного поведіння. Шкільному психологу (Основа). 2009. № 2. С. 7-11.
25. Дячук О. Робота з гіперактивними дітьми. Психолог. 2009. №11-12. С.17-21.
26. Єрофєєва Анна. Гіперактивна дитина. Шкільний світ. 2011. № 14. С. 5-8.
27. Єськова А.О. Психологічні особливості виявлення та подолання гіперактивності у дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку.. Слов'янськ, 2006. Вип. 31. С. 243–248.
28. Жар М.М. Прояви гіперактивної поведінки учнів молодшого шкільного віку Тези доповідей студентської наукової конференції Чернівецького національного університету (25–27 квітня 2023 року). Факультет педагогіки, психології та соціальної роботи. Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2023. С.79-82.
29. Заброцький М.М. Група ризику: програма роботи зі школярами /М.М. Заброцький, Л. Скаковська, Л. Левенчук. Психолог (Шкільний світ). 2007. - № 45. С. 20-27.
30. Заваденко М.М. Фактори для формування дефіциту уваги та гіперактивності в дітей. Світ психології. Вип. 1. Харків. 2019. 231 с.
31. Заваденко Н. М. Гіперактивність і дефіцит уваги в дитячому віці: навч. посібник. Харків. Академічні кола. 2017. 255 с.
32. Засєкіна Л. В. Гіперактивний розлад із дефіцитом уваги: теорія та практика : монографія / Л. В. Засєкіна, О. А. Соловей ; Волин. нац. Ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк : Волинський нац. Ун-т ім. Лесі Українки, 2011. 228 с.
33. Ілляшенко Т. Гіперактивна дитина. Психологічний супровід у навчальному закладі / Т. Ілляшенко; упоряд. Т. Червонна. Київ: Шкільний світ, 2017. 88 с.
34. Інклюзивна освіта від А до Я: poradnik для педагогів і батьків / [уклад. Н.В. Засєкова, А.О. Третьак.]. Київ, 2016. 68 с.

35. Ілляшенко Тамара. Що означає підготувати до шкільного навчання дитину з гіперактивним розладом. Психолог дошкілля . 2013. № 6. С.4-8.
36. Ілляшенко Т. Як допомогти дитині з гіперактивними розладами. Початкова школа. 2013. №2. С. 44-46.
37. Калініна, Ю. Гіперактивний розлад та дефіцит уваги. Психолог. 2006. № 39. С. 26-30.
38. Калита, О. Як працювати з гіперактивними дітьми : заняття для педагогів. Психолог. 2007. № 48. С.3-7.
39. Карєва, М. Сім'я – простір без насильства: групова психологічна консультація з елементами тренінгу до батьківських зборів. Психолог (Шкільний світ). 2008. № 19. С. 25-31.
40. Кирилова О.О., Беляєва О.Е. Гіперактивна дитина. Харків : Вид. група «Основа», 2018. 176 с.
41. Козіна, Л. Я вчуся керувати собою : корекційно розвивальна програма. Психолог. 2006. № 21, червень. С. 3-15.
42. Колупаєва А.А. Діти з особливими потребами в загальноосвітньому просторі / А.А. Колупаєва, О.М. Таранченко. Київ : Літера ЛТД, 2019. 112 с.
43. Компанець Н.М. Організаційно-методичний супровід дитини з особливими освітніми потребами в умовах ДНЗ: навч.-метод. посіб. / Компанець Н.М., Луценко І.В., Коваль Л.В. Київ: Видавнича група «Атопол», 2018. 100 с.
44. Компанець Наталія. Особливості довільної поведінки у дітей з розладом гіперактивності з дефіцитом уваги. Особлива дитина: Навчання і виховання. 2020. №. 4. С.7-16.
45. Комплекс психолого-методичних порад батькам та педагогічним працівникам, які виховують гіперактивну дитину з синдромом дефіциту уваги. Навчально-методичний посібник для здобувачів вищої освіти спеціальності 053 «Психологія». О.В. Царькова, О.О. Прокоф'єва, Т.А. Каткова, Г.Б. Варіна. Мелітополь. 2019. 67 с.

46. Коробко С. Л. Нова українська школа: діагностична та корекційно-розвивальна робота з молодшими школярами : навчально-методичний посібник / С. Л. Коробко, О. І. Коробко. Київ : Літера ЛТД, 2021. 160 с.
47. Кротенко В.І. Особливості корекційної роботи з дітьми з синдромом дефіциту уваги та гіперактивністю / В.І. Кротенко, Д.О. Філіпенко. Науково-методичний журнал «Логопедія». 2015. № 7. С.50-55.
48. Кузнецов, В. М. Синдром дефіциту уваги з гіперактивністю (СДУГ) у дітей і підлітків. Проблеми діагностики і терапії. Практична психологія та соціальна робота. 2012. № 3. С. 2-8.
49. Левицька М. Особливості психокорекційної роботи з гіперактивними дітьми молодшого шкільного віку. Дезадаптована дитина: напрямки психотерапевтичної та психокорекційної допомоги: матеріали обл. наук.-практ. конф. Львів, 2004. [Електронний ресурс]. Режим доступу до ресурсу: <https://cutt.ly/Vpz27ys>.
50. Литвиненко І.С., Прасол Д.В. Проективні малюнкові методики: Методичний посібник. Миколаїв: Вид-во «Арнекс», 2015. 160 с.
51. Ліпартеліані Даріко. Особливості виховання гіперактивних дітей молодшого шкільного віку. Початкова школа. 2011. №4. С. 47-49.
52. Максимова Н.Ю. Психологія девіантної поведінки: навч. посібник. К.: Либідь, 2011. 520 с.
53. Маляр, О. Деякі напрями корекції гіперактивності. Психолог (Шкільний світ). 2011. № 9. С. 3-5.
54. Меленчук О. Гіперактивні діти в Україні. Їх все більше [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://www.ukrgazeta.com/ua/3036/>.
55. Мирончик О. Робота вчителя з гіперактивними дітьми. Початкова школа. 2013. №2 . С. 63-65.
56. Миськів Л. Особливості роботи з гіперактивними школярами. Психолог. 2010. № 41. С. 6-8.

57. Моделювання інклюзивного навчання дітей з особливими освітніми потребами: синдром дефіциту уваги з гіперактивністю / упорядник: Н.В.Васильєва. Полтава : ПОІППО, 2020. 114 с.
58. Моніна Г.Б. Гіперактивні діти: психолого-педагогічна допомога. Харків. Промова. 2017. 186 с.
59. Мушкевич М.І. Особливості діагностичної роботи з дітьми з гіперактивним розладом та дефіцитом уваги [Електронний ресурс]. Режим доступу : <http://esnuir.eenu.edu.ua/>.
60. Настільна книга шкільного психолога / Авт.-уклад. О.Є.Марінушкіна. Х.: Вид-во «Ранок», 2011. 288 с.
61. «Незручні діти»: роль учителів та школи в допомозі дітям з гіперактивністю. Електронний ресурс. Режим доступу: <https://nus.org.ua/articles/nezruchni-dity-rol-uchyteliv-ta-shkoly-v-dopomozidityam-z-giperaktyvnisty/>
62. Нога Є. В. Гіперактивність учнів молодшого шкільного віку. Актуальні проблеми природничих та гуманітарних наук у дослідженнях молодих учених «Родзинка – 2018»: праці XX Всеукр. наук. конф. Молодих учених (19–20 квітня 2018 р.). Черкаси: ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2018. С. 389–392.
63. Оклей-Проданюк О.В. Програма корекційно-розвивальної роботи з дітьми молодшого шкільного віку із гіперактивним розладом з дефіцитом уваги. Чернівці, 2013. – 72 с.
64. Олійник А. Психологічні особливості гіперактивності дітей молодшого шкільного віку. Магістерський науковий вісник. 2017. С. 43-45.
65. Панасенко Е. А., Ліхно О. А. Психологічний супровід гіперактивної дитини-дошкільника: теоретичні й прикладні підходи. Молодий вчений. №10.1 (62.1). Жовтень, 2018. С. 83–86.
66. Пеньковська Н.М. Групова психокорекція у роботі з молодшими школярами: психологічний супровід особистісного становлення молодших школярів. Практична психологія та соціальна робота. 2006. № 12. С. 39-50.
67. Пихтіна Н.П. Профілактика негативних проявів у поведінці дітей : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2012. 376 с.

68. Прищепа Тетяна. Гіперактивні діти . Психолог. 2008. № 11. С. 8-9.
69. Прасол Д.В. Психодіагностика та корекція в роботі шкільного психолога: методичний посібник. Вид. 3-тє. Миколаїв: «Кріт», 2009. 235 с.
70. Проблеми розвитку та корекція емоційної сфери молодших школярів / упор. О.А. Атемасова. Х.: Ранок, 2010. 176 с.
71. Прокопів Л.Я. Методичні особливості психологічної допомоги гіперактивним дітям. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 12 : Психологічні науки : зб. наук. праць. Київ : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2012. Вип. 36 (60). С.375-379.
72. Прохоренко Л. І. Дитина із труднощами у навчанні. Київ : Літера ЛТД, 2019. 48 с.
73. Психологічна енциклопедія / автор-упорядник О.М. Степанов. К.: «Академвидав», 2006. 424 с.
74. Психологічні методики дослідження різних аспектів гіперактивності школярів : пізнавальних процесів, емоційно-мотиваційної сфери, соціально-психологічного статусу учня. Психолог. 2006. № 29. С. 32-36
75. Психолого-педагогічний супровід родинного виховання гіперактивної дитини з синдромом дефіциту уваги. Навчально-методичний посібник. Мелітополь, 2019. 66 с.
76. Психологічний poradник учителя: методичний посібник / уклад. : С. І. Барда, Л. П. Московець. Кременчук : ПП «Бітарт», 2019. 76с.
77. Романчук О. Гіперактивний розлад з дефіцитом уваги у дітей. Практичне керівництво. Львів. : Джерело, 2009. 324 с.
78. Сак Т.В. Особлива дитина: від народження до 6 років: Поради батькам. К.: Літера ЛТД, 2008. 144 с.
79. Селіванова Л. Взаємодія психолога та педагога з метою корекції поведінки дитини. Психолог. 2007. № 42. С. 27-32.
80. Сербіна, Р. Допомогти батькам – допомогти дитині: лекція з елементами тренінгу для батьків. Психолог. 2009. № 11-12. С. 59-61.

81. Скрипченко О. В. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. Київ. Просвіта. 2020. 416 с.
82. Сходинки до педагогічної майстерності : словник з курсу «Основи педагогічної майстерності» / уклад. : Л. Л. Бутенко, О. Г. Ігнатович. – Старобільськ, 2015. 136 с.
83. Створення індивідуальної програми розвитку для дітей з особливими освітніми потребами: метод. посіб. / заг. ред.: Н.З. Софій. Київ: ТОВ Видавничий дім «Плеяди», 2015. 66 с.
84. Суковський Є. Г. Гіперактивний розлад з дефіцитом уваги у дітей: poradnik для батьків. Львів : Колесо, 2008. 144 с.
85. Сухіна І.В. Гіперактивна дитина. Київ: Літера ЛТД, 2019. 40 с.
86. Теорія та практика профілактичної роботи з дітьми, схильними до девіантної поведінки: український і міжнародний досвід: монографія / О. Янкович, О. Кікінежді, І. Козубовська та ін. Тернопіль : Осадца Ю.В., 2018. 300 с
87. Тохтамиш О.М. Дитяча гіперактивність: виникнення, розвиток, методи психосоціальної допомоги. Актуальні проблеми психології. К., 2005. Т.1, Ч.14. С.154-156.
88. Туріщева Л.В. Прийоми роботи з гіперактивними дітьми. Педагогічна майстерність. 2012. № 2. С. 28-30.
89. Туріщева, Л.В. Психологічна корекція. Настільна книга шкільного психолога: навч.-методичний посібник для вчителя. Харків: Видавнича група «Основа»: «Тріада+», 2008. С. 44-51.
90. Фаласеніді Т.М. Поняття про гіперактивний розлад. Матеріали наукового семінару кафедри соціології та соціальної роботи. Львів, Національний університет «Львівська політехніка», 2014. С. 27 – 31.
91. Фаласеніді Т. Соціальне та психічне здоров'я учнів з гіперактивним розладом та дефіцитом уваги. Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології / голов. ред. А.А. Сбруєва. Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2014. № 2 (36). С. 106–114.

92. Фаласеніді, Т.М. Стратегії навчання і педагогічна підтримка учнів з гіперактивним розладом та дефіцитом уваги в умовах загальноосвітньої школи: методичні рекомендації. Львів: Свічадо, 2016. 88 с.
93. Ферт О. Г. Гіперактивна дитина в школі. Стратегії корекції поведінки та академічної успішності (методичні рекомендації). 2017. Львів. 27 с.
94. Фролова Т.О. Допомога гіперактивним дітям. Психолог. Шкільний світ. 2012. № 1. С.8- 18.
95. Шевчук Ю. До проблеми психологічного аналізу синдрому дефіциту уваги і гіперактивності. Нова педагогічна думка. 2014.№1. С. 41–45.
96. Шевчук Ю. Синдром дефіциту уваги і гіперактивності у дітей різного віку: діагностика та особливості прояву. Організаційно-методичні та змістові аспекти діяльності психолога і соціального педагога закладу освіти: тем. зб. наук. пр. / упоряд. А. А. Волосюк; за заг. редакцією А. О. Лавренчука. Рівне: РОППО, 2013. 29.с.
97. Шнайдер В. Діти з гіперактивним розладом та дефіцитом уваги / В. Шнайдер, О. Голюк. Хмельницький : Хмельницький обласний інститут післядипломної освіти, 2012. 90 с.
98. American Psychiatric Association : Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-III-R), 3th ed. – Washington, DC : American Psychiatric Association, 1987. – 856 p.
99. American Psychiatric Association. Diagnostic and statistical manual of mental disorders. 4th ed. – Washington, DC : American Psychiatric Association, 1994. – P. 83-85.
100. American Psychiatric Association: Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM-IV), 2th ed. – Washington, DC : American Psychiatric Association, 1968. – 674 p.
101. Barkley R. A. Behavioral inhibition, sustained attention and executive functions: constructing a unifying theory, of attention deficit hyperactivity disorder / R. A. Barkley // Psychopharm. – Bull. 1997. – Vol. 121. – № 1. – P. 65-94.

102. Barkley R. A. Issues in the diagnosis of attention-deficit/hyperactivity disorder in children / R. A. Barkley // Brain & Development. – 2003. – Vol. 25. – P. 383-389.
103. Barkly R. A. Taking charge of ADHD / R. A. Barkley. – N.Y. : The Guilford press, 1995. – 480 p.
104. Clements S. D. Minimal brain dysfunction by children / S. D. Clements // National J.Neurolog.Bull. – 1966. – Vol. 9. – 209 p.
105. Denckla M. B. ADHD: topic update / M. B. Denckla // Brain & Development. – 2003. – Vol. 25. – P. 383-389. 246. Faraone S. V. Neurobiology of attention-deficit hyperactivity disorder / S. V. Faraone, J. Biederman // Biol. Psychiatry. – 1998. – Vol. 44. – № 10. – P. 951-958.
106. International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems 9th Revision // World Health Organization. 253. Knell E. R. Tourette's syndrome and attention-deficit Hyperactivity disorder: evidence for a genetic relationship / E. R. Knell, D. E. Coming // J. Clin. Psychiatry. – 1993. – Vol.54. – N 9. – P. 331-337.
107. Kramer F. Hypermotilitatsneurose / F. Kramer, H. Pollnow // Monatschr. Psychol. – 1932. – Vol. 82. – P. 15-24.
108. Palmer E. D. An early description of ADHD (Inattention Subtype): Dr. Alexander Crichton and the "Mental Restlessness" (1798) / E. D. Palmer, S. Finger // Child Psychology and Psychiatry Reviews. – 6. – P. 66-73.
109. Wender E. H. Affects of sugar on aggressive and inattentive behavior in children with attention deficit-hyperactivity disorder and normal children / E. H. Wender, M. V. Solanto // Pediatrics. – 1991. – Vol. 88. – P.960-966. 272. Wolpe J. The practice of behavior therapy (2nd ed.) / J. Wolpe. – Wolpe New York : Pergamon.